

HÖGSKOLAN FÖR SCEN OCH MUSIK

Triss i psalmer

– stilanpassade arrangemang för orgel

Samuel Ekstener

Självständigt arbete (examensarbete), 15 högskolepoäng

Konstnärligt kandidatprogram i musik, inriktning kyrkomusik

Högskolan för scen och musik, Göteborgs universitet

Vårterminen 2017

Författare: *Samuel Ekstener*

Arbetets rubrik: *Triss i psalmer – stilanpassade arrangemang för orgel*

Handledare: *Dan Olsson*

Examinator: *Fil. dr Joel Eriksson*

SAMMANFATTNING

Nyckelord: psalmer, bossa nova, tango, jazzvals, orgel, piano, koordination

Koralboken är ett av kyrkomusikerns viktigaste arbetsredskap. I den finns psalmer skrivna från tidig medeltid fram till idag. De allra nyaste psalmerna är delvis skrivna i musikstilar som tidigare inte fått ta plats i kyrkan. Koralboksarrangemangen är inte alltid anpassade efter de olika stilarna. Syftet med det här arbetet är att, genom att skriva nya arrangemang, undersöka hur orgeln kan användas för att stiltroget ackompanjera moderna psalmer. Hur kan psalmer spelas i bossa nova, tangostil och jazzvals på orgel och samtidigt vara ett stabilt ackompanjemang till en sjungande församling? Vilka svårigheter och möjligheter erbjuder orgeln som instrument? Vad i olika ackompanjemangsfigurer kan överföras från piano till orgel? Författaren har använt sig av sin erfarenhet av pianospel i olika genrer för att hitta ackompanjemangssätt som sedan överförts till orgeln. I stora drag fungerade det bra även om det koordinationsmässigt kan vara en utmaning att, i dessa kommodeller, spela både melodi, basstämma och ackord samtidigt.

Innehållsförteckning

INLEDNING	4
BAKGRUND	4
SYFTE.....	5
FRÅGESTÄLLNINGAR.....	6
METOD OCH MATERIAL	6
<i>Psalm 289 - Guds kärlek är som stranden</i>	<i>6</i>
<i>Psalm 358 - Han gick in i din kamp på jorden.....</i>	<i>7</i>
<i>Psalm 753 - Nu är det härligt att leva.....</i>	<i>7</i>
Arbetsgång.....	8
HISTORISK UTBLICK	9
ORGELN SOM INSTRUMENT.....	10
KORALSPEL PÅ ORGEL.....	11
ARTIKULATION OCH SVÄNG	12
FÖRSAMLINGSSÅNG TILL ORGEL	12
BESKRIVNING AV PROCESS.....	13
PSALM 289.....	13
PSALM 358.....	16
PSALM 753.....	18
SAMMANFATTNING	21
DISKUSSION.....	23
REFERENSER.....	25
BÖCKER	25
NOTUTGÅVOR	25
BILAGOR.....	26
NOTER.....	26
INSPELNINGAR.....	26

Inledning

Bakgrund

En av kyrkomusikers arbetsuppgifter är att ackompanjera psalmsång, vanligtvis på orgel eller piano. Kyrkomusikern leder församlingen i sång där ackompanjemanget bär sången och ska göra psalmerna mer lättsjungna. Det gäller för den som spelar att anpassa ackompanjemanget efter församlingen så att det varken är för svagt, så att församlingen inte vågar sjunga ut, eller för den delen för starkt, att det dränker sången.¹

Det vanligaste är att psalmerna ackompanjeras genom att kyrkomusikern spelar ur *Den svenska koralboken* (uppdelad i *del 1*, *del 2* och *Tillägg*) eller *Den svenska psalmboken*. I psalmboken står melodin utskrivna med ackordanalys ovanför noterna medan det i koralboken finns fyrstämmiga sättningar av psalmerna. Värt att notera är att koralbokens satsharmonik inte alltid stämmer överens med psalmbokens ackordanalys. Den senare är förenklad för lättare spel på exempelvis gitarr.

Den psalm- och koralbok som används i Svenska kyrkan idag antogs av kyrkomötet 1986.² Den innehåller en stor bredd av musikaliska genrer, från gregorianska melodier till nyare psalmer, andliga visor och kyrkvisor. En utmaning för kyrkomusikern är att spela dessa psalmer så stilenligt som möjligt. En melodi från 1000-talet har till exempel andra stilistiska utgångspunkter än en melodi från slutet av 1990-talet. Det finns dessutom musik från olika delar av världen, exempelvis från västerländsk konstmusik och nordisk folkmusik till centralafrikansk rytmisk musik.

I det här arbetet intresserar jag mig för de modernare psalmerna som finns representerade i psalmboken. Med moderna menar jag främst psalmer och andliga visor från den senare delen av 1900-talet som ofta skrivits i någon form av populärmusikalisk anda.

En del av dessa moderna psalmer är i grunden av mer rytmisk karaktär, och som i originalgenren kanske spelas med kompgrupp med trummor och bas. I koralboken upplever jag dock att dessa rytmer inte framträder. Detta styrks också av de som skrivit förordet till *Den svenska koralboken 1*. De rekommenderar att spela utifrån psalmbokens ackordanalys och improvisera ett ackompanjement till exempelvis andliga visor för att få större stilriktighet.³

¹ Per Högberg, *Orgelsång och psalmspel: musikalisk gestaltning av församlingsång* (Diss., Högskolan för scen och musik vid Göteborgs universitet, 2013), 47.

² *Koralboken Tillägg* (2003) har dock inte officiellt antagits av kyrkomötet.

³ *Den svenska koralboken 1, 1–325* (Stockholm: Verbum, 1987), Förordet.

Det finns också en del psalmer i koralboken som jag tycker är lite väl simpelt arrangerade; där melodistämman ackompanjeras av liggande helnoter i understämmorna.

Som pianist har jag erfarenhet av att spela olika typer av musik såsom klassiskt, pop, gospel och annan rytmisk musik. Jag känner mig hemma i de genrerna. När jag själv spelar i kyrkan och stöter på en psalm som jag upplever har ett ointressant koralarrangemang väljer jag ofta att spela psalmen på piano efter ackordanalysen och improvisera ett ackompanjemang istället för att spela orgel. Det brukar inte skapa några problem utan församlingen sjunger med i psalmen precis som vanligt.

Orgel är ofta ett bra instrument för psalmsång. Jag upplever att orgelklangen bär sången på ett helt annat sätt än vad pianot gör, orgeln sjunger med församlingen. Därför strävar jag efter att spela orgel i så många psalmer som möjligt. Det är här någonstans jag börjar känna att det finns ett glapp. Jag skulle vilja ha arrangemang för orgel som är stiltrogna och som samtidigt bär församlingssången på ett bra sätt. Eftersom koralboken har en stor bredd tycker jag det är värdefullt att låta de olika genrerna få komma till sin rätt fullt ut.

Hans Hellsten⁴ uttrycker en oro för att orgeln håller på att bli ett ”renodlat historiskt instrument” som inte används.⁵ Genom att hitta nya uttryckssätt med orgeln menar han att den kan leva vidare och förbli ett viktigt instrument även i framtiden.⁶ Jag instämmer med Hellsten och tycker att det skulle vara tråkigt om orgeln begränsas till klassisk musik och koralspel. Det vore kul att höra orgel i fler sammanhang eftersom det är ett sådant fint instrument med så många olika uttrycksmöjligheter. Jag är själv ovan att spela andra stilar än noterad, klassisk musik på orgel och skulle vilja utveckla fler sidor av mitt orgelspel.

Syfte

Syftet med detta kandidatarbete är att studera hur jag kan göra stilanpassade arrangemang på moderna psalmer för orgel och därmed också utveckla mitt orgelspel i andra genrer än klassiskt.

⁴ Hans Hellsten (f. 1958). Professor i orgel vid Musikhögskolan i Malmö, Lunds universitet.

⁵ Agneta Lagercrantz, *Där änglar viskar – röster om musiken i kyrkan: en intervjubok från utredningen Kyrkan mitt i musiklivet* (Uppsala: Svenska kyrkan, 2003), 42.

⁶ *Ibid.*, 42.

Frågeställningar

- Vilka av mina pianistiska erfarenheter i olika genrer kan jag dra nytta av när jag försöker bredda orgelns traditionella uttryckssätt vid ackompanjering av psalmer?
- Vad i orgelns speciella idiomatik måste jag ta hänsyn till?
- Vilken hänsyn måste jag ta till församlingssångens speciella förutsättningar?

Metod och material

Det finns många psalmer som skulle vara intressanta att undersöka och utveckla på olika sätt. I det här arbetet kommer jag dock begränsa arbetet till att omfatta tre psalmer med olika karaktär.

Psalmerna jag behandlar i detta arbete kommer jag välja ut på olika premisser. En av dem vet jag är skriven i en viss genre i sitt original, men har i korallboken mist sitt grunduttryck. Här vill jag lyfta tillbaka genrens stildrag i psalmen igen. De två andra psalmernas ursprung vet jag inte lika mycket om utan där utgår jag från mig själv och präglar dem efter vad jag tycker passar med hänsyn till en vald genres specifika stildrag. Min utgångspunkt är att arrangemangen ska kunna användas under gudstjänster till en sjungande församling.

Både korallboksarrangemangen och de nya arrangemangen finns i notskrift och som ljudfiler i bilagorna.

Psalm 289 - Guds kärlek är som stranden

En av psalmerna jag har valt att arbeta med är nummer 289, *Guds kärlek är som stranden*. Det är en andlig visa vars svenska text skrevs av Anders Frostensson efter att han tagit inspiration av en tysk sång från 1960-talet. Originalsången kom till i en tid när Berlinmuren delade Europa, ur en längtan efter öppenhet och frihet från murar som skiljer människor åt. Lars-Åke Lundberg skrev en melodi till Frostenssons text och 1986 kom den med i *Den svenska psalmboken*. Därefter har psalmen spritts och översatts till många olika språk.⁷

Jag har valt att arbeta med denna psalm eftersom jag vet av erfarenhet att den är populär i kyrkorna. Den sjungs ofta på gudstjänster och är vanligt förekommande på vigslar. Min erfarenhet är att den oftast ackompanjeras på orgel och spelas då vanligtvis som den står noterad i korallboken.

⁷ Per Harling, (red.), *Swedish hymns: and the stories behind them* (Stockholm: Verbum i samarbete med Kyrkokansliet och Svenska kyrkan i utlandet, 2016), 138f.

Lars-Åke Lundbergs original är en bossa nova⁸⁹, men i koralbokens arrangemang har bossa nova-stilen fallit bort. Fortsättningsvis använder jag mig av förkortningen *bossa* när jag åsyftar bossa nova. Det finns ingen kommentar som talar om att det är en bossa varken i psalm- eller koralboken och i notbilden finns inget av bossans rytm kvar. Istället är det ett koralarrangemang som bygger på långa notvärden som ackompanjerar melodin.

Psalm 358 - Han gick in i din kamp på jorden

Psalm nummer 358, *Han gick in i din kamp på jorden*, är en fastepsalm av Arne H Lindgren och Per Harling. Jag berörs mycket av både melodins rytmik och melodik som tillsammans med texten på ett konkret och realistiskt sätt beskriver hur Jesus tar på sig våra bördor genom sin kärlek till oss. När jag stötte på psalmen kände jag direkt att jag ville att den skulle ha ett taktfast beat och samtidigt ha ett djup och en tyngd för att matcha texten. Mina associationer gick snart till tangon som jag uppfattar har en särskild stadga och ett allvar. Tillsammans med psalmens melodi som är riktigt synkoperad tror jag att det skulle kunna bli ett fint arrangemang för orgel. I koralboken finns ingen tangorytm noterad, utan mest terser och sexter som följer melodins rytmisering, ackompanjerat med långa bastoner, ibland tre- och ibland fyrstämigt.

Psalm 753 - Nu är det härligt att leva

Den tredje psalmen jag valt att arbeta med är nummer 753, *Nu är det härligt att leva*. Den finns med i det som kallas *Koralboken Tillägg* som kom ut år 2003 och är ett komplement till koralboken från 1986. EFS¹⁰-prästen och kyrkomusikern Fride Gustavsson har skrivit både text och musik till psalmen. Den går i tretakt och texten har en lovsångskaraktär med tydlig sommaranknytning. Jag har ofta hört psalmen spelas som en jazzvals på piano och tycker att det vore spännande att utforska hur det skulle låta på orgel. I koralarrangemanget ackompanjeras melodistämman med punkterade halvnoter nästan rakt igenom hela psalmen (se Exempel 1). Jag tycker att det låter slätstruket, även om harmoniken i psalmen är spännande. Jag upplever harmoniken som åt det jazzigare hållet vilket kanske kan förklara varför den brukar spelas som en jazzvals.

⁸ Bossa nova är en brasiliansk musikstil med särskild synkopering, besläktad med samba och jazz.

⁹ Harling, *Swedish hymns: and the stories behind them*, 138f.

¹⁰ Evangeliska fosterlandsstiftelsen är en missionsrörelse i Svenska kyrkan.

753 Nu är det härligt att leva

Text: F. Gustafsson 1990
Musik: F. Gustafsson 1990

753

Nu är det här - ligt att le - - - va! Nu är det

Exempel 1. Korallboksarrangemanget på psalm 753 takt 1–4.

Arbetsgång

När jag arbetade med psalmerna såg arbetsgången ut så här:

- valde ut tre psalmer att arbeta med
- studerade korallbokens arrangemang
- genrestämde psalmerna, läste på om ursprunget till dem och gav dem därefter en personlig prägel
- läste på om de aktuella genrernas stildrag
- analyserade hur jag spelar psalmerna på piano för att få idéer och testade sedan dem på orgeln
- modifierade ackompanjemangen och arrangerade för orgel
- skrev nya orgelarrangemang i notskrivningsprogram
- övade på arrangemangen och spelade in dem

Historisk utblick

Koralerna och andliga visornas historia i Sverige är spännande att följa. På medeltiden fanns det knappt någon psalmsång att tala om, istället skötte musicerandet av präster eller körer i kyrkorna.¹¹ Sång bland folket utanför kyrkan var däremot vanligt förekommande och hade då ofta religiösa förtecken.¹² Under 1600-talet sjöngs det mycket både i kyrkorna och, dagligen, i hemmen. Psalmboken spelade då en stor roll bland annat som en del i undervisningen av kristendomen, men också som en musiklektion för folket.¹³ Med 1700-talet kom allt fler andliga sånger till utanför kyrkan.¹⁴ I frikyrko- och väckelserörelsekreter under 1800-talet kom det till en mängd andliga visor och sånger som kontrasterade mot musiken i Svenska kyrkan. Den nya musiken var raske, lätt att lära sig och hade inspiration från folkliga melodier från Sverige och USA, som till exempel countrymusik och gospel.¹⁵ När 1921 och 1939 års koralböcker kom ut var det första gången det fanns väckelsesånger med. Det var mycket omdiskuterat huruvida de passade att sjungas i högmässan. Särskilt upprörda var kyrkomusikerna som menade att sångerna var rent okyrkliga. Till en del av frikyrkosångerna gjordes alternativ där originalet slätades ut rytmiskt så att de skulle bli mer koral-lik.¹⁶

På 1960-talet fick den andliga visan ett uppsving. Genren kännetecknas av att den är enkel och rytmisk, ofta med en refräng och att den brukar sjungas till gitarrackompanjemang. Rötterna till 60-talets andliga visa hittas i negro spirituals, pop, gospel och från protestsånger av bland andra Bob Dylan. Genom historien har den andliga visan varit en reaktion eller kontrast mot Svenska kyrkans musik, men på 1960-talet började den även komma inifrån kyrkan då många präster var engagerade i visgenren. Från kyrkomusikernas sida fanns även då en viss motsättning mot genren eftersom den ansågs vara för ”populistisk”.¹⁷

Från och med slutet av 1960-talet började arbetet med 1986 års koralbok. Det gavs ut ett antal häften med psalmförslag som innehöll andliga visor, men även nyskriven, ibland kärv kyrkomusik

¹¹ Harald Göransson, *Koral och andlig visa i Sverige* (Stockholm: Norstedt, 1997), 19f.

¹² *Ibid.*, 22.

¹³ *Ibid.*, 67.

¹⁴ *Ibid.*, 77.

¹⁵ *Ibid.*, 104ff.

¹⁶ *Ibid.*, 121ff.

¹⁷ *Ibid.*, 131ff.

av bland andra Sven-Erik Bäck och Roland Forsberg. De populäraste sångerna togs så småningom upp i koralboken 1986. Det beslutades om att det skulle finnas ett rörligt tillägg till psalmboken som kunde ändras efter vad som var populärt i kyrkorna, sådana sånger som beräknades ha kortare livslängd.

Det fanns många kritiker till 1986 års koralbok. En del tyckte att det blev en ”vissångbok” med alltför många väckelse- och andliga sånger. Den kände tonsättaren Sven-Erik Bäck ville dra sig ur med sina psalmförslag för att han tyckte att psalmboken höll för låg musikalisk kvalitet. Psalmboken blev också till viss del ekumenisk. En rad svenska frikyrkor och Svenska kyrkan kom överens om en baspsalmbok om 325 psalmer vilket gjorde att alla fick kompromissa för att sina psalmfavoriter skulle få plats.¹⁸

Orgeln som instrument

När jag skriver om orglar i detta arbete menar jag piporglar som är de vanligast förekommande i svenska kyrkor. På en annan typ av orglar, Hammondorglar, spelas det vanligtvis, eller kanske primärt, jazz och andra former av improviserad musik. Dessa orglar kommer inte behandlas i detta arbete.

Orgelklang har hörts i vissa kyrkor i många hundra år. Idag tar vi nästan för givet att det finns en orgel i varje kyrka, men det var först på 1800-talet som det började bli mer vanligt och då främst i städernas kyrkor, på landet kom de ännu senare.¹⁹

Orgeln är ett tangent- och ett blåsinstrument på samma gång. Den behöver ett jämnt luftflöde för att kunna ljuda vackert. Innan elektriciteten fanns försågs alla orglar med luft från en bälg som pumpades för hand eller fot av en vaktmästare, klockare eller annan person i kyrkan. Numera kommer luften oftast från en eldriven fläkt som blåser in luft i en bälg där luften förs vidare ut i olika luftkanaler för att till sist nå piporna som börjar ljuda när orgeln spelas.

Det finns olika typer av orglar: mekaniska, elektriska, elektro-pneumatiska etc. Under detta examensarbete spelar jag enbart på mekaniska orglar. När en tangent trycks ned på en mekanisk orgel leds kraften från handen vidare via en lång rad av olika stavar, vred och draganordningar inuti orgeln. Till sist är det en ventil som öppnas som gör att luft strömmar in i en pipa som då ljuder.

¹⁸ Göransson, *Koral och andlig visa i Sverige*, 134ff.

¹⁹ *Ibid.*, 105.

Vid en jämförelse mellan ett piano och en orgel kan det för en oinvigd person framstå att det inte är så stor skillnad mellan dem. Båda är tangentinstrument... Ja, det är de, men det är två helt olika instrument. Medan pianot har *en* klaviatur kan orgeln ha flera manualer (klaviaturer) för händerna och har dessutom oftast en pedalklaviatur som spelas med fötterna. En stor skillnad mellan instrumenten är att när en ton slagits an på pianot klingar den av ganska omgående, medan en orgelton ljuder med samma ljudstyrka så länge tangenten hålls nedtryckt och det finns luft i bälgen. På pianot bestäms varje enskild tons ljudstyrka genom pianistens anslag - med vilken kraft tangenten trycks ner - vilket avgör hur hårt hammaren slår an mot strängen. Vid orgeln blir varje ton lika stark oavsett hur mycket kraft som tillfogas tangenten.

Det som ändrar en orgels ljudstyrka är istället orgelns registrering - vilken kombination av register (stämmor) som är andragna (aktiva). Det är svårt att säga om det finns en normalstor orgel eftersom varje orgel är unik, men vanligt är att det finns ungefär 10–30 register. Det är upp till organisten att avgöra vilka register som ska användas. Varje enskild kombination av stämmor ger en speciell klangfärg och karaktär. Orgeln är som en orkester med en uppsjö olika register som efterliknar olika instrument. Från svaga och strykande stråkstämmor, övertonsrika rörstämmor som oboe och fagott till starka trumpeter och djupa kontrabasar. Att kunna välja rätt registrering för rätt tillfälle är en färdighet som alla organister utvecklas inom hela sin yrkeskarriär. Varje orgel är unik som med sina register och den rumsakustik som råder i den lokalen orgeln står i skapar unika förutsättningar för att välja en registrering som är optimal.

Koralspel på orgel

Vid koralspel är det vanligt att organisten spelar sopran-, alt- och tenorstämmorna på en manual och basstämman i pedalen. Men om melodin ska framhävas, sticka ut lite från ackompanjemanget, kan melodin med fördel spelas på en särskild manual (cantus firmus-spel, vardagligt kallat ”triospel”).²⁰ Då spelar högerhanden melodistämman på en egen manual och vänsterhanden får ta över och spela både alt- och tenorstämman, medan fötterna fortsatt spelar basstämman. Det finns även mer avancerade tekniker där melodistämman spelas av vänsterhanden i tenorläge medan högerhanden spelar altstämman som noterad och tenorstämman oktaverad, sopran- och tenorstämmorna byter alltså plats.

²⁰ Högberg, *Orgelsång och psalmspel: musikalisk gestaltning av församlingsång*, 103.

Artikulation och sväng

En stor skillnad mellan piano och orgel är artikulationen. När jag exempelvis spelar bossa på piano spelar jag vissa toner och ackord starkare och andra lite svagare för att få rätt känsla i musiken. I just bossa markerar jag andra slaget i fyrtakten lite extra. Vid orgeln kan jag inte förändra dynamiken på enskilda toner eller ackord genom mitt anslag på samma sätt. Men går det att spela på ett sätt så att det upplevs, som en illusion, att ett slag/ackord är starkare än ett annat? Om jag vill att ett slag ska upplevas som starkare eller mer markerat brukar tonen eller ackordet precis innan förkortas lite så att det blir ett litet lyft, en kort paus, innan det markerade. Kan också längden på ackordstonerna påverka vilka slag som blir betonade? Det är några av de frågor jag hoppas få svar på i detta examensarbete.

Församlingssång till orgel

I avhandlingen *Orgelsång och psalmspel: musikalisk gestaltning av församlingssång* skriver Per Högberg²¹ om vikten att som organist vara medveten om samspelet mellan orgel och den sjungande församlingen - att ”orgel, organist och församling tillsammans utgör ett instrument”.²² Enligt Haeffner, som var upphovsperson till koralboken som kom ut 1820, var koralsetserna i grunden tänkta som sångstämmor (sopran, alt, tenor och bas) och skulle behandlas som ett körstycke, inte som ett orgelstycke.²³ Jag tror att det är viktigt att tänka på detta när psalmer ackompanjeras - orgeln ska bära sången och vara en del av musicerandet.

Med detta i åtanke är det intressant att fundera över skillnaden mellan den vanliga koralsetsen och mina nya arrangemang. Mina arrangemang kommer att vara mer av ackompanjerande karaktär, det är inga sångstämmor såsom Haeffners koralarrangemang är. Dock ska lika mycket omtanke ges till den sjungande församlingen, det är för sångens skull orgeln spelas till psalmerna. Mina arrangemang är tänkta att vara bärande för sång samtidigt som de tar fram olika genrens stildrag.

²¹ Per Högberg (f. 1964), organist i Vasa församling, Göteborg. Organistexamen vid dåvarande Musikhögskolan i Göteborg. Filosofie doktor i musikalisk gestaltning.

²² Högberg, *Orgelsång och psalmspel: musikalisk gestaltning av församlingssång*, 23.

²³ *Ibid.*, 51f.

Beskrivning av process

Psalm 289

Psalm 289, *Guds kärlek är som stranden*, är en typisk andlig visa. Den skrevs i någon form av ”protestsångsanda” och jag kan verkligen höra inom mig hur en gitarrist kompar sången. Originalen är skrivet som en bossa vilket jag inte kan skönja alls i koralboken där arrangemanget är stillastående och rakt, inga synkoper finns förutom i melodin på ett par ställen.

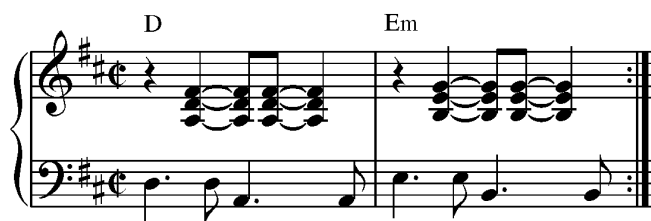
Genom min musikaliska utbildning har jag lärt mig att bossa kan spelas på piano genom att vänsterhanden spelar växelbas (grundton och kvint om vartannat) medan högerhanden spelar ackorden i en speciell rytmisering (se Exempel 2).

Exempel 2. Bossa nova.

Psalmen börjar med ett D-dur i första takten och ett E-moll i andra. Om jag (teoretiskt sätt) skulle spela de två första takterna om och om igen skulle det se ut som i Exempel 2. Notera att E-mollackordet spelas på åttondelssynkop innan ettan i takt två och att D-durackordet spelas på åttondelssynkop innan repriserna. Dessa synkoper är karaktäristiska för bossa.

När jag provade att kompa på detta sätt och samtidigt sjunga psalmens melodi till blev det svårt och inte bra. Melodin är rak och kommer oftast på taktslagen. Genom att melodins toner harmonierar med det ackord som står över respektive takt uppstod en del dissonanser när ackorden försköts en åttondel. Det kändes rörigt när ackorden spelades på synkop till melodin. Jag tror också att en sjungande församling skulle tyckt att det var svårt att sjunga till. Ett alternativ hade kunnat vara att melodin också spelades på synkop för att få den att passa kompet, men tanken med det här arbetet var inte att göra om melodin så jag övergav den idén. Jag försökte istället hitta en rytmisering där bossan kom till sin rätt utan att störa melodin. Ett lyckat resultat av detta ses i Exempel 3 där ackorden inte spelas på synkop utan håller sig inom taktstrecken.

Exempel 3. Bossa nova, modifierad.

Orgelns tillgång gentemot pianot är att det finns en ”musiker” till, nämligen fötterna. I bossan kändes det naturligt att lägga växelbasen i pedalstämman, ackorden i vänsterhanden medan högerhanden fick ta hand om melodin, så kallat triospel. Jag tyckte att det lät bra. Genom att ha med melodin i psalmspelet tror jag att jag uppnår den bärighet som församlingen behöver för att kunna sjunga med i psalmen.

Exempel 4. Orgelarrangemang i bossa-stil, psalm 289 takt 1–4.

Exempel 4 visar hur en del av det färdiga arrangemanget ser ut. Melodin spelas lämpligtvis på en manual med en solostämman (exempelvis en trumpet 8', stark principal 8' eller liknande).²⁴ Ackordkompet spelas på en annan manual registrerat med grundstämmor som matchar solostämman. Pedalen kan registreras med grundstämmor (16' och 8').²⁵ En möjlighet är att koppla samman pedalklaviaturen till en eller flera manualer. När pedalen spelas ljuder då även motsvarande toner i manualens register. På så sätt kan pedalstämman förstärkas lite extra. Harmonierna i det nya arrangemanget är i stort sett de som återfinns i koralsboken. Jag tycker att de fungerar bra och min rytmiska omarbetning ger psalmen en annan karaktär än vad psalmen brukar ha.

²⁴ Principal 8' är en vanlig grundstämman som finns på de flesta orglar. Den har en vokal klang och är vanlig att använda vid koralspel.

²⁵ Tecknet ' betyder fot (eg. franska fot) och talar om hur lång pipan är till tonen stora C i respektive register (8' = 8 fot lång pipa till tonen stora C).

En svårighet med arrangemanget var att spela det tajt och svängigt. Koordinationsmässigt kan det vara utmanande att spela trio med sig själv, särskilt eftersom de tre komponenterna i musiken har så olika rytmiska mönster. I bilagan Audio 2 kan arrangemanget höras i sin helhet.

Vid en jämförelse mellan Exempel 3 och Exempel 4 kan ses att ackordens längd skiljer sig åt. På pianot fungerade det bra att hålla nere tangenterna tills nästa ackord skulle spelas, alltså att varje ackordtoners tangenter trycktes ned som en punkterad fjärdedelsnot (som i Exempel 3), men på orgel upplevde jag att bossa-feelingen försvann då. Det blev inte svängigt. På orgeln tyckte jag att det lät bättre med kortare ackord, en fjärdedelsnots längd, som i Exempel 4.

Psalm 358

Psalm 358, *Han gick in i din kamp på jorden*, är en psalm med tyngd i. För att få Per Harlings rytmiskt svängiga melodi att komma fram ännu mer ville jag att psalmen skulle få en tangoinspirerad rytm. Det finns olika sätt att spela tango på. En variant som jag har lärt mig att spela på piano ses i Exempel 5. Både höger och vänster hand spelar upprepade fjärdedelar på samma ackord. På slag fyra spelar vänsterhanden åttondelar, grundton och kvint i följd. Varje baston och ackord är betonade och spelas grundat, med tyngd i varje ackord.

Exempel 5. Tangoinspirerat komp.

På orgeln ville jag åstadkomma samma tyngd och stabilitet som när jag spelade kompet på piano. Jag provade att spela kompet som det ser ut i Exempel 5 på orgeln. Det lät väldigt mustigt och får en särskilt kompakt klang genom de upprepade ackorden. Ännu bättre botten blev det om en del toner i pedalstämman oktaverades ner till stora oktaven.

Eftersom koralbokens arrangemang har en harmonik som tilltalar mig använde jag mig av den i det nya arrangemanget, med några små justeringar. Jag valde också att ha ackordsanalys utskrivet över melodin.

Melodin är rik på synkoper i början av psalmen. Jag upplevde att synkoperna blev tydligare om melodin spelades non-legato än om den spelades legato. Vid legatospel försvann en del av svänget vilket gjorde att jag valde bort det alternativet.

Mel. *sim.*

Komp. *sim.*

Ped. *sim.*

1. Han gick in i din kamp på jor-den. Gud tog plats i din e-gen ge-stalt. Han

Dm Gm7 C7 Dm/F Em^{7(b5)}/Bb A⁷

Exempel 6. Orgelarrangemang i tangostil, psalm 358 takt 1–4.

I Exempel 6 ses några takter av orgelarrangemanget på psalmen. Även i denna psalm spelas melodin lämpligtvis på särskild manual med en registrering som matchar det kompakta ackordackompanjemanget. Genom att välja en solostämman som hörs tydligt tror jag att en sjungande församling kommer tycka att det går lätt att sjunga med i psalmen.

Psalm 753

Psalm 753, *Nu är det härligt att leva*, hör till de allra nyaste psalmerna i psalmboken. Andra sånger jag hört av Fride Gustavsson, som skrivit psalmen, har varit åt det jazzigare hållet. Även denna psalm ger mig associationer till jazz genom den relativt höga färgningsgraden på ackorden och utvikningen till en annan tonart i versdelen. I melodin finns det upptakter med åttondelstrioler vilket också skulle kunna tala för att den ska utföras med triolfeeling, liksom en jazzvals. Jag har valt att skriva noten med en anvisning om att den ska utföras med swingkänsla. I originalet finns ingen sådan indikation, men i praktiken är det klingande resultatet lika, då originalarrangemanget inte innehåller några åttondelsnoter mer än i melodin och då som åttondelstrioler.

När jag spelar jazzvals på piano kan det se ut som i Exempel 7. På slag ett kommer en kraftig baston följt av ett ackord på efterslag som spelas relativt lätt. Ackordet på slag tre spelas däremot starkare och betonat.

Exempel 7. Jazzvals.

Jag provade att spela precis som Exempel 7 visar på orgeln. Fötterna fick spela basstämman och en hand ackorden. Det fungerade faktiskt relativt bra. Jag var lite orolig att rytmerna skulle flyta ihop mer än vad de gjorde. Registreringen har stor inverkan just på hur mycket klangen smälter ihop. Om det dras an stämmor som reagerar snabbt på anslaget är det lättare att få precision i rytmen. Jag provade exempelvis att enbart ha en Subbas 16'-stämman²⁶ i pedalen, men då hann klangen i tonen knappt blomma ut innan tonen skulle slås om vilket resulterade i en otydlig bas. Det var bättre med en registrering i pedalen som innefattade både en 16'- och en 8'-stämman och eventuellt också en 4'-stämman. För att förstärka pedallstämman ytterligare kan den kopplas till manualen med ackordkompet.

En central del i kompet är svänget. Svänget kommer av timingen och betoningen av ackord och toner sinsemellan. I takt ett i Exempel 7 tycker jag till exempel att första ackordet inte ska spelas

²⁶ Subbas 16' är en riktigt mörk pedallstämman med flöjtkaraktär som har relativt långsam attack innan tonen kommer fram.

för kort, med staccato, då blir det ”struttigt”, utan istället kort, mjukt och obetonat. På pianot innebär det ett mjukt anslag. Orgeln ger andra utmaningar då anslaget är annorlunda. Exempelvis märkte jag att om ackordet *släpptes upp* långsammare på orgeln fick det inte samma kantighet vilket jag upplevde som mjukare och då mindre betonat.

Jag experimenterade en del med längden på ackorden i Exempel 7. Om båda ackorden spelades lika långa, med en fjärdedelsnots längd, blev soundet mjukare. Det fungerade att spela på det sättet på piano. Däremot blev det inte lyckat att spela likadant på orgel. Det blev alltför luddigt, som en enda klangmassa.

Harmoniken som återfinns i koralbokens fyrstämriga sats tycker jag låter bra och jag valde att behålla den i princip oförändrad i det nya arrangemanget. Jag har lagt till en ackordsanalys ovanför melodin för att lämna frihet åt den som spelar att lägga ackorden som den vill. Det känns också mer stilroget att ha med en ackordanalys då denna musik oftast spelas efter en sådan och inte efter ett helt utskrivet arrangemang.

Mel. $\text{Nu är det här - ligt att le - va!}$

Komp

Ped.

Chord symbols: G, G/B, C, D(sus4), D

Exempel 8. Orgelarrangemang i jazzvals, psalm 753 takt 1–4.

I Exempel 8 ses en del av det färdiga orgelarrangemanget. Jag tycker att en registrering med principal 8' och 4' som melodi på en manual och 8'-flöjter på en annan manual passar bra till psalmens karaktär. Till pedalen kan grundstämmor 16' och 8' (och ev. 4') dras, kopplat till manualen med ackordkompet.

Även i denna psalm är det viktigt att melodin framträder tydligt över ackompanjemanget för att det ska bli lättsjunget. Eftersom det är många rytmer mot varandra i pedallinjen och vänsterhanden kan det bli förvirrande för församlingen om inte melodin hörs klart och tydligt. Om en bra registrering hittas tror jag inte att det blir några problem att sjunga, inte heller i psalmens vers som delvis går i en annan tonart än refrängdelen.

Jag upplevde dock svårigheter med att få till koordinationen i det nya arrangemanget. Det kräver en hel del övning för att det ska bli naturligt för kroppen att spela trio med sig själv där varje stämma är rytmiskt frikopplad från de andra två. I bilagan Audio 6 kan arrangemanget höras i sin helhet. Jag lyckades inte få till någon riktigt bra inspelning på detta arrangemang. Det rycker och drar i rytmerna en del, men helheten kan ändå höras.

Sammanfattning

Alla tre psalmerna har fått behålla sin originalharmonisering som den är i koralboken, med vissa små förändringar. Jag tycker att det passar bra och fungerar även i de nya arrangemangen. I koralboken finns ingen ackordanalys till psalmerna då dessa arrangemang bygger på klassisk fyrstämmig sats. För att göra mina arrangemang mer stiltrogna har jag valt att ha ackordanalys över melodin då denna typ av musik vanligtvis inte spelas efter ett utskrivet arrangemang. Ackordanalysen är också tänkt att ge större frihet till den som spelar arrangemanget att lägga ackorden som den vill.

Jag har skrivit några registreringsmöjligheter till psalmerna, men det är bara förslag. Den som spelar kan själv bestämma vad som låter bra och om det ska vara en stark eller svag registrering allt utefter vilka förutsättningar som finns. Det viktiga är att melodin framträder tydligt.

Ett problem med samtliga, men kanske särskilt psalm 289 och 753 var att få till svänget. Psalm 358 hade inte riktigt samma problem eftersom det spelas längre ackord i den. Jag tror att problemen kan bero på att det är rytmiska komp med korta upprepade ackord. På piano kunde ackorden varieras mer med olika anslag, medan jag på orgeln istället fick experimentera med längden på ackorden. Tanken att göra ett ordentligt ”lyft” innan det slag som ska betonas fungerade inte i dessa fall eftersom kompen bygger på pauser mellan ackorden vilket gör att ackorden får en likadan ansats eller betoning. Däremot tyckte jag att det blev skillnad när jag laborerade med längden på de spelade ackorden i vänsterhanden (som i Exempel 3 och Exempel 4). Det avkortade ackordet gjorde att det kändes mindre betonat. Med vilken hastighet ackorden släpptes upp verkar också påverka hur betonade ackorden upplevs.

Den största utmaningen för mig att spela arrangemangen var koordinationen. Det var svårt att spela tre så olika rytmiska figurer mot varandra, särskilt i jazzvalsens i psalm 753. Det krävs mycket övning för att få till det bra. De inspelningar som finns med i bilagorna vittnar om koordinationsproblemen då det kan höras att det var svårt att spela det tajt.

I undersökningen kan jag se att mina erfarenheter av pianospel i olika genrer är till stor hjälp vid utformandet av ackompanjemang för orgel. Även om piano och orgel är olika instrument och beter sig olika om de spelas på liknande sätt är de ändå tillräckligt lika för att fungera som inspirationskälla till det andra.

Jag har under arbetet med alla tre psalmerna utgått från kompmodeller som jag brukar spela på piano. Alltså ackompanjemang där vänsterhanden spelar bastoner och högerhanden ackord i

olika rytmiseringar. Grundstommen i modellerna kunde användas på orgel nästan rakt av. Vissa justeringar behövdes i fråga om längden på vissa ackord och toner eftersom orgeln ljuder lika ljudstarkt så länge en tangent trycks ner medan en pianoton klingar av. Arrangemangen bygger på ackompanjemangsfigurer som ser likadana ut genom hela psalmerna. Jag tycker att det fungerar. Kompet skapar den stämning, eller känsla, i psalmerna som jag vill åstadkomma.

Jag har arbetat efter principen att det ska vara lätt att sjunga till mina ackompanjemang. Min tro och förhoppning är att en församling ska ha lätt att sjunga till arrangemangen. Att melodin spelas på en särskild manual tror jag skapar en tydlighet och en trygghet för en sjungande församling.

Diskussion

Högberg hänvisar i avhandlingen *Orgelsång och psalmspel: musikalisk gestaltning av församlingsång* till en skola för koralspel där det uttrycks att en och samma psalm inte behöver ha samma känsla genom hela psalmen, vilket utgår från att spelet ändras efter texten.²⁷ Jag instämmer i detta, och här kan det finnas en utvecklingsmöjlighet för de nya arrangemangen. De skulle kunna bli mer genomkomponerade, att de anpassas efter versernas texter och förstärker ord eller meningar med till exempel andra basgångar, andra harmoniseringar och rytmiseringar eller kanske utsmyckningar av melodin. En möjlighet att variera mina arrangemang är att registrera om orgeln mellan verserna. Någon vers kanske melodin spelas av en principal och en annan av en trumpet. Psalmerna får en annan karaktär med mina arrangemang än när de spelas med koralsboken. Jag tycker att jag har lyckats att ge psalmerna en ny skrud, och i något fall förstärkt grunduttrycket i psalmen. Att samma sorts komp fortsätter hela psalmerna igenom tycker jag ändå ger en särskild stabilitet som borde göra det enkelt för en sjungande församling att musicera tillsammans med.

En svaghet med det här arbetet är att jag inte har haft möjlighet att prova arrangemangen i en kyrka med en sjungande församling. Eftersom jag har erfarenhet av att spela med en sjungande församling kan jag ändå ana vad som kan tänkas vara ett problem och vad som fungerar i praktiken. Precis som Högberg tar upp så tror jag att en av de viktigaste komponenterna i ett bra koral- eller psalmspel är att lyssna på församlingen när de sjunger.²⁸ Sjunger de starkt eller svagt, klämt eller avspänt? Det är viktigt att ha stora öron och anpassa sitt spel efter vad som sker i stunden. En spännande jämförelse vore att låta en församling växelvis sjunga till koralsboken och mitt arrangemang på en psalm. Skulle det höras en skillnad i hur sången klingar till de olika kompen? Som jag nämnde tidigare i arbetet är många äldre koralsatser gjorda för sång, ett körarrangemang helt enkelt, till skillnad från mina mer kompmässiga. Ett sådant arrangemang kanske bär sången på ett annat sätt än mina. Eller är kyrkobesökarna nuförtiden så vana vid olika musikstilar att det inte spelar någon roll hur ackompanjemanget låter när de sjunger?

Koordinationsproblemen jag upplevde när jag spelade arrangemangen är viktiga att vara medveten om när de ska spelas till en sjungande församling. Den som spelar måste kunna hålla ett stabilt ackompanjemanget genom hela psalmen vilket kräver att koordinationen övas ordentligt innan skarpt läge. Sången ska vara i fokus, orgeln ska finnas som en stabil grund att vila på.

²⁷ Högberg, *Orgelsång och psalmspel: musikalisk gestaltning av församlingsång*, 105.

²⁸ *Ibid.*, 104f.

Det skulle kunna vara så att syftet med det här arbetet kan skapa viss skepsis bland en del kyrkomusiker. I alla fall hos dem som håller på det gamla och anser att en viss typ av musik inte passar sig i kyrkan, eller för den delen, på orgel. Det behöver inte vara så, men historiskt sett har det varit motstånd mot viss musik vilket jag nämnde i inledningen av det här arbetet. Att spela rytmiska kompmodeller på orgel som ackompanjemang till psalmsång är ganska okonventionellt och kanske sticker i ögonen på en del. Personligen tycker jag att det är kul att bredda musiken i kyrkan och utveckla fler spelstilar på orgel så att det innefattar exempelvis bossa, jazzvals och tango. Jag får också stöd i fråga om genrebredd från organisten och stiftsmusikern Ulrika Melin Lasson som belyser att olika typer av musik måste få plats i kyrkan för att kunna beröra alla människor. Vi är alla olika och behöver höra olika typer av musik.²⁹

Något jag har utvecklat under detta examensarbete är att spela orgel i fler genrer än vad jag är van vid. Jag brukar nästan bara spela noterad musik och psalmer och annan gudstjänstmusik, men nu har jag fått arbeta med annan typ av musik på orgel och lärt mig hur den kan spelas. Jag har nytta av mina nya kunskaper i min kommande yrkespraktik då det ofta önskas olika typer av musik på bröllop och begravningar som från början är exempelvis pop- eller rocklåtar. De får då arrangeras om till orgel, ofta enligt principen melodi på särskild manual i högerhanden, ackordkomp i vänsterhanden och bastoner i pedalen – precis som de nya arrangemangen i detta arbete.

²⁹ Ulrika Melin Lasson, ”Mångfaldens rikedom” ur *Hållbara kyrkomusiker* (Slite: Wessmans musikförlag, 2012), 60f.

Referenser

Böcker

- Göransson, Harald. *Koral och andlig visa i Sverige*. Stockholm: Norstedt, 1997.
- Harling, Per (red.). *Swedish hymns: and the stories behind them*. Stockholm: Verbum i samarbete med Kyrkokansliet och Svenska kyrkan i utlandet, 2016.
- Högberg, Per. *Orgelsång och psalmspel: musikalisk gestaltning av församlingssång*. Diss., Högskolan för scen och musik vid Göteborgs universitet, 2013.
- Lagercrantz, Agneta. *Där änglar viskar – röster om musiken i kyrkan: en intervjubok från utredningen Kyrkan mitt i musikalivet*. Uppsala: Svenska kyrkan, 2003.
- Melin Lasson, Ulrika. ”Mångfaldens rikedom” ur *Hållbara kyrkomusiker*. Slite: Wessmans musikförlag, 2012.

Notutgåvor

- *Den svenska koralboken 1, 1–325*, Stockholm: Verbum, 1987.
- *Den svenska koralboken 2, 326–651, 682–694*, Stockholm: Verbum, 1987.
- *Koralboken Tillägg, 701–800*, Stockholm: Verbum, 2003.

Bilagor

Noter

- Bilaga 1 - nytt arrangemang psalm 289
- Bilaga 2 - nytt arrangemang psalm 358
- Bilaga 3 - nytt arrangemang psalm 753

Inspelningar

- Audio 1 - koralboksarrangemang psalm 289
- Audio 2 - koralboksarrangemang psalm 358
- Audio 3 - koralboksarrangemang psalm 753
- Audio 4 - nytt arrangemang psalm 289
- Audio 5 - nytt arrangemang psalm 358
- Audio 6 - nytt arrangemang psalm 753